

Bitlis/Nemrut Dağı Arkeoloji Çalışmaları: Tarih Öncesi Çağlar ve Yeni Araştırmalar

Yunus ÇİFTÇİ¹
Mehmet Tarık ÖĞRETEN
Atiye Bahar MERGEN
Erdal ÖZGÜNER
Ümit Buğrahan ÖZCAN
CebraİL YEŞİLÇAY

Öz: Bitlis ili sınırları içerisinde yer alan Nemrut Dağı, arkeoloji bilimi açısından son derece önemli bir konuma sahip olmasına rağmen, bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır. Mevcut araştırmalar değerli olmakla birlikte, konunun kapsamını aydınlatmak için yeterli düzeyde değildir. Dağın çevresi başta olmak üzere Mezopotamya, Levant, İran ve neredeyse tüm Yakındoğu genelinde yürütülen tarih öncesi dönem kazılarında Nemrut obsidyenine rastlanmıştır. Ancak bu buluntular, kazı alanlarındaki çalışmaların birer yan ürünü olarak ele geçmiş olup, hammadde kaynağının kendisi üzerinde ayrıntılı araştırmalar yapılmamıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla 2025 yılında başlatılan yeni çalışmalar, Nemrut obsidyenine yönelik kapsamlı incelemeler içermektedir. Bu incelemeler, dağın doğal kaynaklarının tarih öncesi toplumlar tarafından hangi dönemlerde ve ne ölçüde kullanıldığını ortaya koymakta, aynı zamanda bölgedeki kalıcı ve geçici yerleşimleri de belirlemektedir. Ayrıca, hammadde kaynağına ulaşmak amacıyla bölgeye gelen kültürlerin yol güzergâhları ve bu kültürlerle ait arkeolojik kalıntıların izleri de araştırılmıştır. Eski ve yeni verilerin karşılaştırılmasıyla, Nemrut Dağı obsidyeninin bölgesel ve kültürel önemi bu çalışmada ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Nemrut Dağı, Obsidyen, Litik, Paleolitik Çağ, Neolitik Çağ.

Bitlis/Mount Nemrut Archaeological Studies: Prehistoric Times and New Research

Abstract: Although Mount Nemrut, located within the borders of Bitlis Province, holds great significance for the field of archaeology, scientific research on the mountain remains remarkably limited. The existing studies, while valuable, are not sufficient to fully illuminate the subject. Archaeological excavations conducted across Mesopotamia, the Levant, Iran, and much of the Near East have yielded Nemrut obsidian artifacts, primarily as by-products of fieldwork at excavation sites. However, the raw material source itself has not been subjected to detailed and systematic investigation. To address this gap, new research initiated in 2025 has begun to focus directly on the Nemrut obsidian deposits. These recent analyses reveal the extent and time span of the exploitation of the mountain's natural resources, as well as their cultural and economic importance. Moreover, the studies have identified both permanent and temporary prehistoric settlements in the surrounding area. The research also examines the routes taken by ancient cultures who came to the region to access raw materials and traces the archaeological remains they left behind. By comparing earlier findings with newly obtained data, this study aims to clarify the regional and cultural significance of Mount Nemrut obsidian in prehistoric Anatolia and the wider Near Eastern context.

Keywords: Bitlis, Mount Nemrut, Obsidian, Lithic, Paleolithic Age, Neolithic Age.

¹ Doç. Dr. Yunus Çiftçi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0001-5547-7613, cftc.yns@gmail.com.

Arş. Gör. Dr. Mehmet Tank Öğreten, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0001-9470-5981, tarikogreten@gmail.com.

Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar Mergen, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-3901-6096, bmergen@beu.edu.tr.
Doktora Öğr. Erdal Özgüner, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0009-0005-2421-3312, erdalozguner83@gmail.com.

Arş. Gör. Ümit Buğrahan Özcan, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0009-0003-3341-3864, umitozcan06.1981@gmail.com.

Arş. Gör. Dr. CebraİL Yeşilçay, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0002-7091-6423, yesilcaycebrail6@gmail.com.

Atf için/ To cite:

Çiftçi, Y., Öğreten, M. T., Mergen, A. B. ve diğerleri (2025). Bitlis/Nemrut Dağı Arkeoloji Çalışmaları: Tarih Öncesi Çağlar ve Yeni Araştırmalar. *Eren Dergisi*, VII, 35-47.

Yazar Bilgileri / Author Information:

1. Doç. Dr. Yunus Çiftçi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0001-5547-7613, cftc.yns@gmail.com.
2. Arş. Gör. Dr. Mehmet Tarık Öğreten, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0001-9470-5981, tarikogreten@gmail.com.
3. Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar Mergen, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-3901-6096, bmergen@beu.edu.tr.
4. Doktora Öğr. Erdal Özgüner, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0009-0005-2421-3312, erdalozguner83@gmail.com
5. Arş. Gör. Ümit Buğrahan Özcan, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0009-0003-3341-3864, umitozcan06.1981@gmail.com.
6. Arş. Gör. Dr. Cebrail Yeşilçay, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0002-7091-6423, yesilcaycebrail6@gmail.com.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. / This study does not require an ethics committee approval.

Yapay Zeka Kullanımı / AI Use Declaration:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. / No AI-based tools or applications were used during the preparation of this study.

Makale Türü / Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi (Received Date)	13/11/2025
Kabul Tarihi (Accepted Date)	01/12/2025
Yayın Tarihi (Published Date)	31/12/2025
Lisans Bilgisi / Copyright	<p>Bu çalışma, yazar(lar) tarafından üretilmiş olup, telif hakları yazar(lar)a aittir. Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.</p> <p>This work is produced by the author(s) and the copyright belongs to the author(s). It is published under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license as open access.</p>

Yazar(lar)ın Beyanı / Authors' Declarations:

Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Her yazardan eşit derecede katkı sunulmuştur.

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Çatışma beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve teşekkür: T.C. Kültür Turizm Bakanlığı'na gerekli izinler için teşekkür ederiz.

Bitlis Eren Üniversitesi'ne destekleri için teşekkür ederiz.

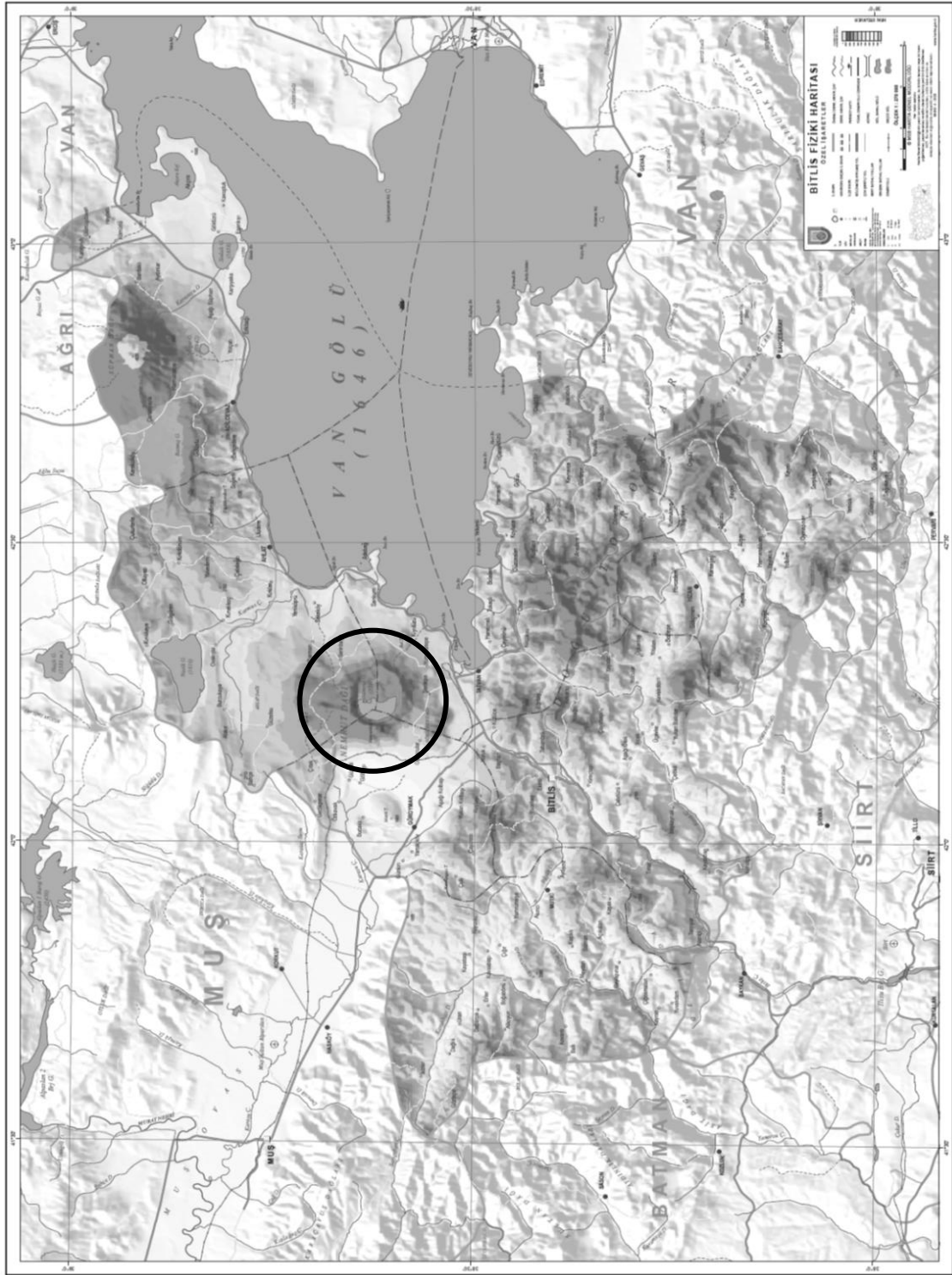
Giriş

Bitlis ili sınırları içerisinde yer alan Nemrut (volkanik) Dağı'nın oluşum sürecinin görece genç olduğu, yapılan jeolojik incelemeler sonucunda ortaya konmuş; dağın yaklaşık bir milyon yıldan kısa bir zaman diliminde biçimlendiği anlaşılmıştır. Dağın en son kaydedilen volkanik faaliyeti, Osmanlı dönemine ait kaynaklarda M.S. 1440–1590 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu nedenle Nemrut, genç ve hâlen aktif bir yanardağ olarak kabul edilmektedir. Coğrafi konumu itibarıyla Tatvan ilçe merkezinin yaklaşık 11 km kuzeybatısında ve Van Gölü'nün hemen batısında (38°35' K – 42°14' D) yer alan dağ, geniş bir kalderaya (volkanik çökme çanağı) sahiptir (Resim 1; Çubukçu, 2008; Çubukçu vd., 2012; Ulusoy, 2008; Ulusoy vd., 2008; Ulusoy vd., 2012). Kaldera ve içerisinde yer alan iki krater gölü, benzersiz jeomorfolojik özellikleriyle bölgenin turizm ve doğal miras potansiyelini belirleyen başlıca unsurlardandır. Yaklaşık 8,5 km çapındaki Nemrut Kalderası, bu özelliğiyle dünyadaki en büyük kalderalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin jeolojik mirası açısından özel bir yere sahip olan kaldera son yıllarda yapılan çalışmalar ile uluslararası ölçekte doğal miras-anıt sınıflandırmasına (Jeopark Adayı) dahil edilmiştir. Bunun yanında Kültürel miras açısından da değerlendirme ve araştırma çalışmaları devam etmektedir. Sınırlı sayıdaki araştırmalara rağmen, mevcut bulgular yanardağın arkeolojik ve kültürel açıdan taşıdığı önemi açık biçimde ortaya koymaktadır. Yanardağ ve çevresinin Kalkolitik Çağ'dan günümüze kadar kesintisiz bir biçimde insan faaliyetlerine ev sahipliği yaptığı ele geçen arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır (Çiftçi 2023). Ancak insan faaliyetleri açısından Nemrut Dağı ve çevresinin kullanımı, çok daha erken dönemlere, tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Bu faaliyetlerin ana eksenini, volkanik aktiviteler sonucu oluşan obsidyen taşıdır. Tarih öncesi insanlar için taşın, camsı yapısı ve kolay işlenebilir olması onu önemli bir hammadde kaynağına dönüştürmüştür. Özellikle Paleolitik ve Neolitik Çağ topluluklarının yoğun biçimde bu hammaddeden yararlandığı ele geçen arkeolojik veriler sonucunda anlaşılmıştır. Söz konusu bu doğal kaynak, tarih öncesi dönemlerin yalnızca teknolojik ve kültürel özelliklerini değil, aynı zamanda Bitlis bölgesindeki erken insan faaliyetlerini anlamamız açısından da önemlidir.

Nemrut Dağı ve çevresinde yürütülen arkeolojik araştırmalar, büyük ölçüde obsidyen kaynakları üzerinde yoğunlaşmıştır. Obsidyenin camsı yapısı, keskin kenarlar oluşturabilmesine olanak sağlamakta ve işlendikten sonra yüksek işlevsellik göstermektedir. Bu durum onu tarih öncesi topluluklar için vazgeçilmez kılmıştır. Ancak doğada kolay bulunamayan bu hammaddeye erişim, tarih öncesi kültürler için çoğu zaman uzun ve zorlu yolculuklara neden olmuştur.

Anadolu'daki en önemli obsidyen kaynaklarından ikisi, Bitlis ili sınırlarında yer alan Nemrut ve Süphan Dağlarıdır. Nemrut Dağı obsidyeninin geniş bir coğrafyaya yayıldığı, farklı bölgelerdeki arkeolojik kazı buluntuları sayesinde açıkça ortaya konmuştur (Renfrew v.d. 1966; Renfrew v.d. 1968). Ancak bu bulguların çoğu, kazı alanlarından elde edilen verilerle sınırlı kalmış; dolayısıyla hammadde kaynağının kendisine yönelik ayrıntılı saha çalışmaları uzun süreler boyunca yetersiz kalmıştır. Ayrıca bu kazılardan elde edilen veriler, genellikle jeoloji biliminin bulguları ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu durum da obsidyen analizlerinin sınırlı sonuçlar vermesine neden olmuştur.

Nemrut Dağı ve çevresinde farklı mineral yapılarına sahip birçok obsidyen kaynağı bulunmaktadır. Bu sebeple çalışma kapsamında yapılan incelemeler birbirinden farklı obsidyen kaynaklarını içermektedir. 2025 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan izinle "Tarih Öncesi Çağlarda Bitlis ili: Obsidyen Ocakları, Yol Güzergâhları ve Konaklama Yerlerinin Belirlenmesi [Proje Numarası YA011303(2025)]" adlı projenin ilk etabında Güroymak İlçesi sınırlarında yer alan Nemrut Dağı'nın batı ve güney kısmı tamamen incelenmiş, ilçenin genelinde alan taraması yapılmıştır. Bu yayın çalışmasında yüzey araştırmasının tüm verileri sunulmamıştır. Proje çalışması sırasında elde edilen genel verilere ve gözlemlere yer verilmiştir.

Resim 1: Bitlis ili fiziki haritası ve Nemrut Dağı (harita.gov.tr'den alınmış ve düzenleme yapılmıştır)

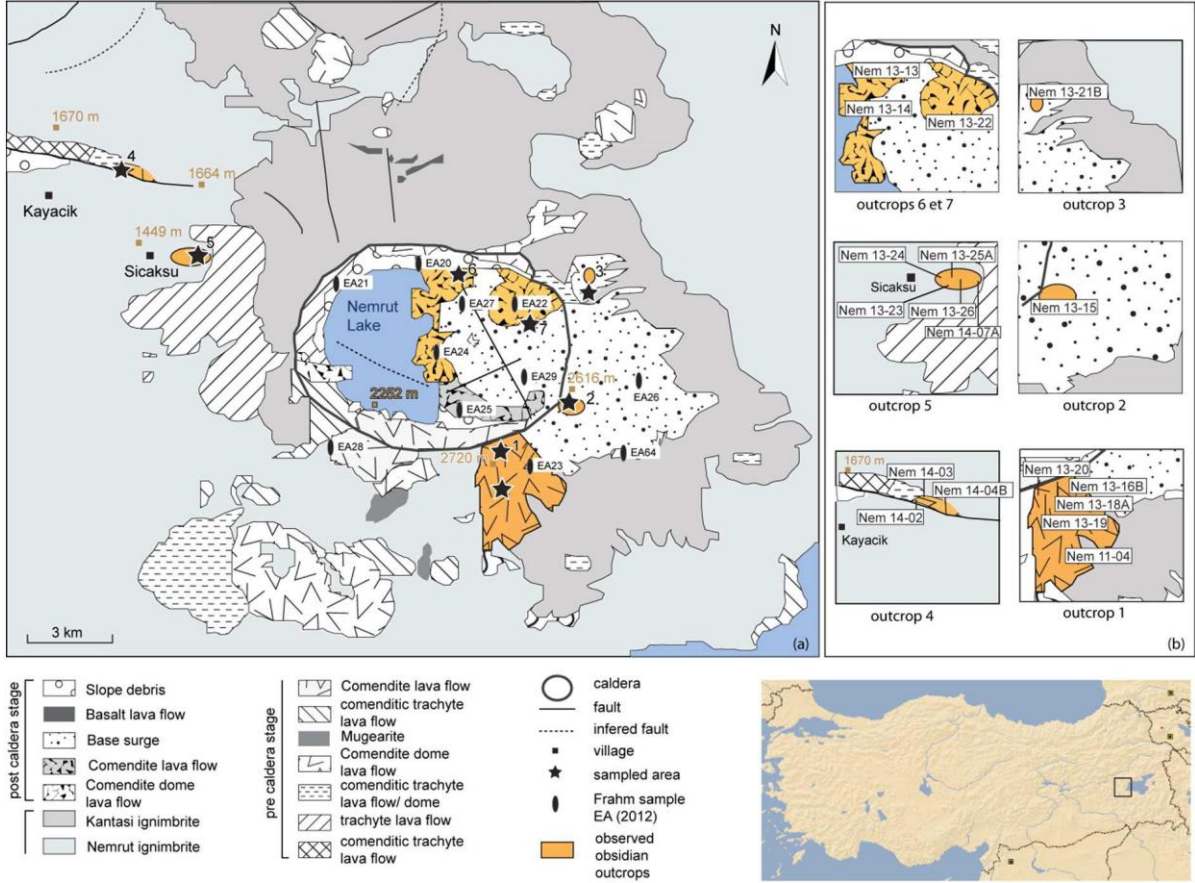
Bitlis/Nemrut Dağı Tarih Öncesi Çağlara Yönelik Çalışmaları

Bitlis/Nemrut Dağı'nda yapılan akademik – bilimsel çalışmalar çoğunlukla jeoloji, fizik, kimya, biyoloji (arkeometri) ve coğrafya bilimleri ile ilgilidir. Az sayıda arkeolojik çalışma yapılmıştır ancak bunlarda çoğunlukla arkeometrik sonuçları (analizler) içermektedir (Frahm 2012; 2020; Frahm ve Carolus 2022; Robin 2017; Robin v.d. 2015; Robin v.d. 2016). Nemrut Dağı ve obsidyeni üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar dağın batı yamacında bulunan Sıcaksu ve Kayacık obsidyen kaynaklarının incelenmesi ile elde

edilmiştir (Resim 2). Yalnızca bu iki kaynaktan alınan analizlerle (pXRF) yapılan obsidyen değerlendirmeleri ve karşılaştırmaları kazısı yapılmış yerleşimlerden elde edilmiş sonuçları eksik bırakmıştır. Bu durum Nemrut Dağı obsidyenin en erken kullanımına ilişkin genel kabul gören görüşleri şüpheli bir noktaya taşımaktadır. Nitekim söz konusu bu görüşler Nemrut Dağı obsidyenin Epi-Paleolitik Çağ ve sonrasında kullanılmaya başlandığını, erken dönemlerde kullanıldığını ilişkin verilerin eksik olduğu öne sürülmektedir (Frahm 2020). 2025 yılında projemiz kapsamında yapılan çalışmalar sonucunda taş (litik) alet tipolojisi Nemrut Dağı obsidyen yataklarının genel kabul gören görüşün aksine Orta ve Üst Paleolitik çağlarda da kullanıldığını ortaya koymuştur.

Erken dönem analiz örneklerinde “optik emisyon spektroskopisi (OES)” sistemi kullanıldığından Bingöl ve Nemrut obsidyenleri birbirinden ayırtılamamıştır (Renfrew v.d. 1966; Renfrew v.d. 1968). Bundan dolayı yakın zamana kadar Nemrut obsidyenin kullanımı ile ilgili bilgiler yoktur. Özellikle Levant/Güney Levant topraklarında (Filistin ve Ürdün toprakları ve yakın çevresi) bulunan ve erken dönemlerde kazıları yapılan arkeolojik yerleşimlerde bu sorun oldukça sık görülmüştür (Renfrew v.d. 1966; Renfrew v.d. 1968). Ancak gelişen analiz sistemleri (dalga boyu dağılımlı X-ışını floresansı -WDXRF- ve dalga boyu dağılımlı spektrometri ile elektron mikroprob analizi -EMPA-WDS-) sayesinde mineral yoğunluklarından yola çıkılarak Nemrut obsidyenin kullanımı netlik kazanmıştır (Frahm, 2020; Keller ve Seifried 1990; Matsuda 1988; 1990, Pearce vd. 1990). Bunun sonucunda Nemrut obsidyeni Yakınoğu’da kazısı yapılan ve özellikle tarih öncesi çağlara tarihlenen yerleşimlerde, mağaralarda ve açık kamp alanlarında görülmeye başlanmıştır. Başta Mezopotamya olmak üzere, Levant Bölgesi’ne, kısmen İran’ın batısına ve güney kesimlerine kadar yayılım göstermiştir.

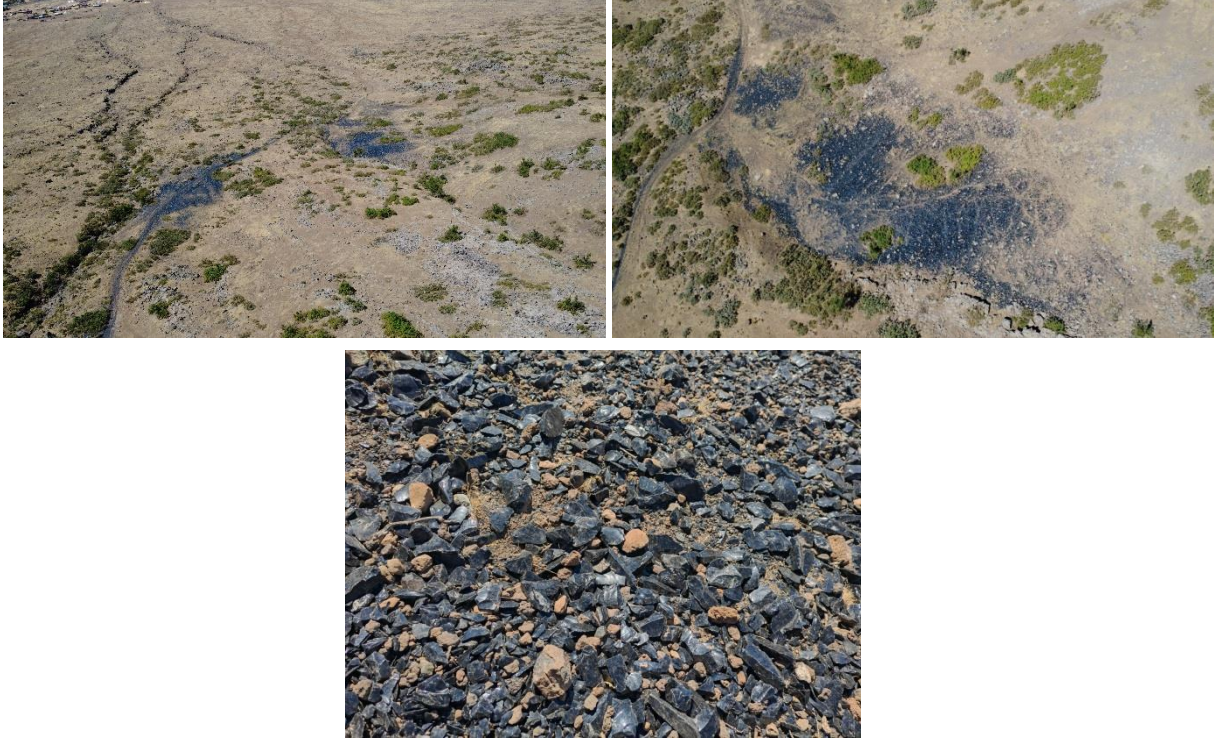
Kronolojik olarak bakıldığında Nemrut Dağı obsidyenin dağılım alanı içinde en erken veriler Zagros bölgesinde bulunan Şanidar ve Zarzi mağaralarından gelmektedir (Renfrew v.d. 1966). Yine aynı bölgede bulunan Shimshara ve Sang-i Chakmak yerleşmesinde de Neolitik Çağ’a tarihlendirilmiş Nemrut Dağı obsidyeni ele geçmiştir (Renfrew v.d. 1966; Roustaei ve Gratuze 2020). Mezopotamya Bölgesi’nde ise çok daha fazla örnek ele geçmiştir. Kuzey Mezopotamya’da yer alan Körtik Tepe yerleşiminde Epi-Paleolitik ve Erken Neolitik dönemlere ait veriler ele geçmiştir (Carter vd. 2013; Kartal v.d. 2018). Bunun yanında Hasankeyf Höyük (Carter v.d. 2021), Hallen Çemi (Rosenberg, 1994) Cafer Höyük (Cauvin et al., 1991), Gre Filla (Muşkara ve Konak 2021), Arslantepe (Mouralis v.d. 2018, 348) Domuztepe, Kenan Tepe, Tell Mozan gibi yerleşimlerde de Nemrut Dağı obsidyeni tespit edilmiştir. Güney Mezopotamya’da Ubaid, Larsa, Oueili (Wright, 1969; Gratuze v.d. 1993), Akdenizde Tell Açıana (Frahm 2020) gibi yerleşimlerde de Nemrut obsidyeni ele geçmiştir. Levant topraklarında kazıları yapılmış çoğu erken dönem yerleşiminde Nemrut Dağı obsidyenine ait veriler ele geçmiştir (Renfrew v.d. 1966; Renfrew v.d. 1968). Basra Körfezi kıyılarında, Arabistan topraklarında bulunan Dharhan yerleşiminde de Nemrut Dağı obsidyeni tespit edilmiştir (Renfrew v.d. 1968).

Resim 2: Nemrut Dağı ve obsidyen kaynakları (Robin v.d. 2016, 709, Fig. 2; Bigazzi v.d. 1997; Yılmaz v.d. 1998; Çubukçu v.d. 2012; Frahm 2012).

Yeni Araştırmalar ve Yeni Bulgular

Nemrut Dağı obsidyeni erken çalışmalardan itibaren arkeoloji bilimi için oldukça önemli bir durum haline gelmiştir. Bu çalışmalarda yapılan analizler Bingöl obsidyeni ile karıştırılmış ve aynı grup içinde yer almıştır. Bunun nedeni de iki alanda bulunan obsidyenlerin peralkali barındırmasından kaynaklanmaktadır. Ancak gelişen teknoloji ile birlikte yeni analiz sistemleri (NAA, pXRF) bu sorunu ortadan kaldırmış ve Nemrut Obsidyeninin varlığı kesinleşmiştir. Erken analiz sonuçlarına göre C. Renfrew ve diğerleri (1966; 1968) Nemrut obsidyeninin varlığını Levant Bölgesi'nden Mezopotamya'nın kuzey ucunda değin sınıflandırmıştır. Sonraki çalışmalarda bunu kanıtlamıştır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi bu sonuçlar sınırlı örneklerden alınan analiz sonuçlarına göre oluşturulmuştur. Örneğin, E. Frahm (2012; 2020; 2023) ve A. K. Robin (2017; v.d. 2015; v.d. 2016) çalışmalarında Nemrut Dağı'nın batı yamacında bulunan Sıcaksu obsidyen kaynağından aldıkları analizleri kullanarak değerlendirme yapmışlardır. Bu durum kaynaktan bulunan litik endüstri ürünlerinin üretim dönemlerine bağlı kalmalarını gerektirmiştir. Aynı şekilde diğer analizler de aynı kaynaktan alınmış ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. "Tarih Öncesi Çağlarda Bitlis ili: Obsidyen Ocakları, Yol Güzergâhları ve Konaklama Yerlerinin Belirlenmesi" adlı yüzey araştırması kapsamında 2025 yılında bahsi geçen alanda araştırmalar yapılmıştır. Özellikle Sıcaksu kaynağı ve çevresinde yapılan çalışmalar farklı sonuçlar sunmuştur (Resim 3). En önemli sonuçlardan biri Sıcaksu obsidyen kaynağının merkez bölgesinde çoğunlukla Kalkolitik ve Tunç Çağlarına ait üretim izleri varken az miktarda Neolitik ve Epi-Paleolitik ürünleri ele geçmiştir. Ancak Nemrut Dağı'nın batı yamacı boyunca yapılan çalışmalarda birçok obsidyen alet üretim atölyesi keşfedilmiştir (Resim 4). Bu atölyelerin genel dağılımına bakıldığında ise Orta ve Üst Paleolitik döneme ait alet üretiminin izleri görülmektedir. Bunun yanı sıra Renfrew (v.d. 1966; v.d. 1968) çalışmalarında Nemrut Dağı obsidyeninin Üst Paleolitik ya da Natufyan Kültür yayılım alanı içinde bulunan yerleşimlerde de ele geçtiğini söylemektedir.

Resim 3: Nemrut Dağı güney yamacı, Sıcaksu obsidyen kaynağı (2025 Arşivi, 1-2 İHA görüntüsü M. Tanık Öğreten, 3. Fotoğraf Yunus Çiftçi)

2025 yılı çalışmalarında Nemrut Dağı ve çevresi incelenmiş, bu bağlamda ana kaynaktan uzak üretim atölyeleri, mağaralar, kaya altı sığınakları ve farklı dönemlere ait yerleşim izleri belgelenmiştir. Araştırmalar sırasında ilginç veriler de elde edilmiştir. Bunlardan en önemlisi Orta Paleolitik Dönem 'den Tunç çağlarına kadar kullanılmış olan Nemrut Dağı obsidyen yataklarının çevresinde sürekli yerleşim yerleşime dair izler tespit edilememiştir. Tespit edilen dokuz mağara ve kaya altı sığınaklarının dördünde obsidyenle ilişkisi belirlenebilmiştir. Ancak bunlarda iç kısımlarda değil, mağara – kaya altı sığınaklarının eteklerinde ele geçmiştir. Keza incelenen alanın genelinde elde edilen verilerden yola çıkılarak, eski toplulukların bu alanı sadece hammadde kaynağı olarak kullandığını, kalıcı ya da geçici (birkaç ay gibi) bir yerleşim yerine ihtiyaç duymadıklarını göstermektedir. Mağaraların eteklerinde ele geçen üretim izlerinden, mağaranın sadece gece uyumak/dinlenmek için kullanıldığını, alet üretimi için mağara eteklerinin tercih edildiğini göstermektedir. İklimle bağlantılı olduğu düşünülen bu uygulama, toplulukların hammadde ihtiyacını karşılar karşılamaz bölgeden ayrıldığı düşünülmektedir (Çiftçi, 2023). Benzer bir durum atölyelerde ele geçen litik üretim tipolojisi için de geçerlidir. Çoğunlukla hatalı ya da yarım bırakılmış aletler ele geçmiştir. Yongalarda ise kaba yongalar bulunmuştur. Çekirdek sayısı oldukça azdır. Bu durum, alet üretimi için özenli bir çaba harcanmadığını, asıl amacın düzgün çekirdekler üretmek olduğunu akla getirmektedir. Ürettikleri bu çekirdekleri alet üretimi için yerleşim yerlerine taşıdıkları düşünülmektedir. Özellikle *Levallouis* tekniğinde üretilen çekirdek ve aletlerde bu durumu görmek mümkündür.

Resim 4: Sıcaksu Obsidyen kaynağından farklı alanlarda bulunan 3 farklı litik atölyesi (Fotoğraf: Yunus Çiftçi)

Yukarıda da değinildiği üzere eski akademik çalışmaların neredeyse hepsi Sıcaksu obsidyen kaynağı üzerine yapılmış analizleri içermektedir. Ancak 2025 yılı çalışmalarında farklı atölyelerden farklı özelliklerde obsidyenler ele geçmiştir. Şu an için analizleri yapılmadığından netlik kazanmamıştır ancak gözle görülür farklılıklar söz konusudur. Sıcaksu obsidyen alanında incelenen örneklerin neredeyse tamamı siyah renkli iken kaynağa yakın ve uzak noktalardan yeşil, gri, kahverengi ve siyahın farklı tonlarında obsidyen örnekleri ele geçmiştir. E. Frahm (2012; 2020) bu konuya değinerek, daha fazla analiz yapılması gerektiğini belirtmektedir. Keza arkeolojik kazı alanlarında elde edilen sonuçlar da benzer durumları göstermektedir. Nemrut ve Bingöl obsidyenleri mineral bakımından benzerdirler ve bu durum karışıklıklara neden olmaktadır. Bu sorunu ortadan kaldırmak için son çalışmalarda tespit edilen her atölyeden birden fazla örnekle analiz yapılması düşünülmektedir. Böylelikle daha çok analiz sonucu ele geçecek hem de arkeolojik kazı alanlarında tespit edilen obsidyenlerin hangi atölyede üretildiği belirlenmiş olacaktır.

Önceki çalışmalarda Sıcaksu ve Kayacık obsidyen kaynaklarının tespit edildiği bilinmektedir ancak 2025 yılı çalışmalarında Nemrut Dağı'nın güney yamacında üçüncü bir kaynak alanı daha keşfedilmiştir. Bu kaynakta bulunan obsidyenlerin kalite ve mineral bakımından diğer iki kaynaktan çok farklı olduğu görülmektedir. Kalitesiz hammadde olarak nitelendirilebilecek bir oluşum söz konusudur. Ancak ne var ki bu alanda da alet üretimi ile ilgi veriler ele geçmiştir. İhtimalle geçmiş dönemde Sıcaksu alanı keşfedilmeden önce eski topluluklar bu alanı kısa süreli kullanmış ya da bu alanda sadece denemeler yapılmıştır. Alanda çok fazla yongalama izleri bulunurken malzemenin kalitesiz oluşundan kaynaklı kendiliğinden dökülmeler de söz konusudur. Bazı orta kalitede olan obsidyen kütlelerinde vurma izleri bulunmaktadır (Resim 5-7). Keza el baltaları, dilgiler, kazıyıcı ve kesici örneklerinin ele geçtiği alanda önemli veriler elde etmek mümkündür. Bu alandan alınan analiz örneklerinin sonucuna bağlı olarak önemi daha net anlaşılacaktır.

Resim 5: Nemrut Dağı'nın güney yamacında bulunan yeni obsidyen kaynağı (Fotoğraf: M. Tarık đreten)

Resim 6: Nemrut Dağı'nın güney yamacında bulunan yeni obsidyen kaynağı (Fotoğraf: M. Tarık đreten)

Resim 7: Nemrut Dağı'nın güney yamacında bulunan yeni obsidyen kaynağı (Fotoğraf: Yunus Çiftçi)

Sonuç

Nemrut Dağı obsidyeni ve arkeoloji bilimi ile ilişkili akademik çalışmalar oldukça az olmasına karşın çok önemli veriler sunmaktadır. Önceki çalışmalar incelendiğinde Sıcaksu obsidyen kaynağının odak alındığı görülmektedir. Bu kaynaktan alınan örnekler çerçevesinde hem birçok analiz ortaya konmuş hem de genel bir kronoloji oluşturulmuştur. Keza bu kronoloji farklı arkeolojik kazı alanlarında elde edilen sonuçlarla da desteklenmiştir. Ancak tek alandan analiz sonuçları ve bu sonuçlar doğrultusunda oluşturulan veriler kısmen eksik kalmaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi için geniş kapsamlı çalışmalar gerekmektedir. Bu doğrultuda proje kapsamında 2025 yılı içerisinde Nemrut Dağı'nın batı ve güney yamaçları araştırılmıştır. Çalışmalarda Sıcaksu ve Kayacık obsidyen kaynakları dışında yeni bir kaynak da keşfedilmiştir. Dağın güney yamacında bulunan bu kaynak, diğer iki kaynağa göre daha az kullanılmıştır. Yeni kaynak alanında litik atölyesi olmasına karşın malzemenin kalitesiz olmasından dolayı pek tercih edilmemiş gibi durmaktadır.

Sıcaksu obsidyen kaynağında bulunan dört litik üretim atölyesinin dışında farklı alanlarda ve farklı ebatlarda birçok atölye tespit edilmiştir. Bu atölyelerde ele geçen alet tipolojisine bakıldığında Orta Paleolitik'ten Erken Tunç Çağı'na kesintisiz bir kronolojik sıra gözlemlenmektedir. Toplamda 43 atölye izine rastlanılmış, bunlar kayıt altına alınmıştır. Bu atölyelerde ele geçen bulgular değerlendirildiğinde, Neolitik Çağ'ın yoğun olduğu (çekirdekler, dilgiler, kazıyıcılar, deliciler v.s.), bunun dışında Orta-Üst Paleolitik ve Epi-Paleolitik Çağ'a ait çekirdekler, el baltaları ve farklı tipolojide aletlerle (*levallois*) geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. Sıcaksu obsidyen kaynağında ise çoğunlukla Kalkolitik ve Tunç Çağlarına ait veriler ele geçmiştir. Ancak bazı litik ürünlerin daha erken dönemlere ait izler taşıdığı da görülmektedir².

Orta Paleolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na kesintisiz bir kronoloji olmasına karşın çalışmalarda yerleşim yerine ait veriler ele geçmemiştir. Büyük-küçük mağaralar, kaya altı sığınakları ve geç dönemlerde (Demir Çağ ve sonrası) ait yerleşim yerleri tespit edilmiştir. Bu durum akla malzemenin

² Bu çalışmada yüzey projesinin genel değerlendirmesi ve karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıntılı veriler, tipoloji ve sayısal veriler araştırmanın ileri safhalarında verilecektir.

işlendikten sonra hemen bölgeden ayrıldığını getirmektedir. Keza araştırmalar sırasında yerleşim yeri bulunmaması, obsidyen dışında farklı bir buluntu grubunun olmaması Nemrut ve çevresinde tarih öncesi çağlara ait kalıcı ya da geçici yerleşimlerin kurulmadığını akla getirmektedir. Bununla ilgili çalışmalara devam edilecektir. “Obsidyen ticareti” ya da “ticaret ağı” gibi olguların izine tam olarak rastlanmamıştır, Nemrut Dağı’nın çoğunlukla kaynak temin merkezi gibi kullanıldığı düşünülmektedir. Araştırmalar sırasında bununla ilgili herhangi bir somut veri ele geçmemiştir. Alet üretimi için gelen insanlar/topluluklar karşılıksız bir şekilde, tek taraflı olarak hammaddeyi kullanmışlardır gibi görünmektedir. Bir başka öneri ise, obsidyeni kaynağında işleyen toplulukların, bunları yerleşim ya da topluluklar arasında takas/ticaret aracı olarak uzak noktalarda kullanmasıdır. Ancak bu Nemrut Dağı merkezli çalışmalarla netlik kazanmayacak bir durumdur. Yine de sonraki çalışmalarda bu konu üzerinde ayrıntılı incelemeler yapılacaktır. Yapılacak analizlerde de farklı özelliklere sahip obsidyenler üzerinde de bu düşünce üzerinde durulacaktır.

Yol güzergâhları ile ilgili veriler şu an ki çalışmalarla henüz netlik kazanmamıştır, ilk etapta Güroymak ilçesinde çalışmalar yapılmışsa da elde edilen sonuçlar bu konu hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Özellikle Muş Ovası’na bağlanan boğaz ve çevresinde araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu alanda obsidyen üretimi ya da kullanımı ile ilgili yeterli bulgulara ulaşılamamıştır. Bu sebeple bölgeye Muş ovası üzerinden gelindiği ya da yol güzergâhı oluşturulduğu fikri sonraki çalışmalarla netlik kazanacaktır. Daha çok Bitlis Deresi üzerinden bölgeye gelindiği düşünülse de Muş Ovası güzergâhı da ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Bu düşüncelerin doğruluğu araştırma projesinin sonlarına doğru kesinleşmeye başlayacaktır.

Yukarıda da açıklandığı üzere önceki çalışmalar çoğunlukla analizler üzerine yapılmıştır ancak bu analizler tek noktadan (Sıcaksu) alındığı için tam sonuçları vermemektedir. Yeni çalışmalarla birlikte Nemrut Dağı hem arkeolojik hem de arkeometrik olarak ele alınacak ve bilim dünyasına sunulacaktır. Tespit edilen litik atölyelerinden alınacak analiz sonuçlarıyla arkeolojik kazıları yapılmış yerleşimler karşılaştırılacak ve bu sayede hangi yerleşime hangi atölyeden alet üretildiği tespit edilecektir. Bu vesileyle daha kapsamlı ve açıklayıcı sonuçlar elde edilecektir.

Sonuç olarak; Nemrut Dağı ve obsidyeni ile ilgili çalışmalar çok önemli bilgiler vermesine karşın henüz eksiklikleri tamamlanamamaktadır. Bu eksiklikler, 2025 yılında başladığımız ve dört yıl sürmesini planladığımız “Tarih Öncesi Çağlarda Bitlis ili: Obsidyen Ocakları, Yol Güzergâhları ve Konaklama Yerlerinin Belirlenmesi [Proje Numarası YA011303(2025)]” adlı yüzey araştırması projesiyle giderilmeye çalışılacaktır.

Kaynakça

- Bigazzi, G., Yeğingil, Z., Ercan, T., Oddone, M., Özdoğan, M., (1997). "Age determination of obsidian bearing volcanic s in Eastern Anatolia using the fission track dating method". *Geological Bulletin of Turkey* 40 (2), 57–72.
- Carter, T. Rose Moir, Todd Wong, Kathryn Campeau, Yutaka Miyake, Osamu Maeda (2021) "Hunter-fisher-gatherer river transportation: Insights from sourcing the obsidian of Hasankeyf Höyük, a Pre-Pottery Neolithic A village on the Upper Tigris (SE Turkey)", *Quaternary International*, 574, 27-42. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.09.045>
- Carter, T., Grant, S., Kartal, M., Coşkun, A., Özkaya, V., (2013). "Networks and Neolithisation: sourcing obsidian from Körtik Tepe (SE Anatolia)". *J. Archaeol. Sci.* 40, 556–569. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.08.003>
- Cauvin, M.-C., Besnus, Y., Tripier, J., Montigny, R., (1991). "Nouvelles analyses d'obsidiennes du Proche Orient: modele de`geochimie des magmas utilise pour la recherche arche- Zologique". *Paleorient*, 17- 2 , 5–20.
- Çiftçi, Y. (2023). "Arkeolojik Veriler Işığında Erken (Grönlandiyen) ve Orta (Nortgripiyen) Holosen'de Bitlis-Muş Bölgesi". *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10): 1367-1383. Doi:10.26677/TR1010.2023.1319
- Çubukçu, H.E., (2008). *Petrologic evolution of Nemrut Stratovolcano (Türkiye):Peralkaline magmatism in a collisional domain*. PhD Thesis, Univ. Clermont-Ferrand II - France & Hacettepe Univ. - Turkey, 223.
- Çubukçu, H.E., Ulusoy, İ., Ersoy, O., Aydar, E., Şen, E., Gourgaud, A., Herve, G., (2012). "Mt. NemrutVolcano (Eastern Turkey): temporal petrological evolution". *Journal of Volcanologyand Geothermal Research*, 209–210, 33–60. <https://doi.org/10.1016/j.jvolgeores.2011.08.005>
- Frahm, E., (2012), "Distinguishing Nemrut Dağ and Bingöl A obsidians: Geochemical and landscape differences and the archaeological implications". *J. Archaeol. Sci.* 39, 1435. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2011.12.038>
- Frahm, E. (2020). "Variation in Nemrut Dağ obsidian at Pre-Pottery Neolithic to Late Bronze Age sites (or: all that's Nemrut Dağ obsidian isn't the Sıcaksu source)", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 32, 102438. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2020.102438>
- Frahm, E. (2023). "The obsidian sources of eastern Turkey and the Caucasus: Geochemistry,geology, and geochronology", *Journal of Archaeological Science: Reports*, Volume 49, 104011. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2023.104011>
- Frahm E. and Carolus, C.M. (2022). "Identifying the origins of obsidian artifacts in the Deh Luran Plain (Southwestern Iran) highlights community connections in the Neolithic Zagros". *Proc. Natl. Acad. Sci U S A.* 119(43): e2109321119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2109321119>
- Gratuze, B., Barrandon, J.N., Al Isa, K., Cauvin, M.-C., (1993). "Non destructive analysis of obsidian artifacts using nucleartechniques. Investigation of provenance of near eastern artifacts". *Archaeometry* 35, 1, 11–21.
- Kartal, M., G. Kartal, A. Coşkun, T. Carter, F. Şahin, V. Özkaya, (2018). "Chipped stone assemblages of Körtik Tepe (Turkey), *Journal of Archaeological Science: Reports* 19 (2018) 92–99. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2018.02.017>
- Mouralis, D., Massussi, M., Palumbi, G., Akköprü, E., Balossi Restelli, F., Brunstein, D., Frangipane, M., Gratuze, B., Mokadem, F., Robin, A.-K., (2018). "The procurement of obsidian at Arslantepe (Eastern Anatolia) during the Chalcolithic and Early Bronze Age: Connections with Anatolia and Caucasus". *Quaternary International* 467, Part B, 342-359. Doi: [10.1016/j.quaint.2017.11.041](https://doi.org/10.1016/j.quaint.2017.11.041)
- Muşkara, Ü. and A. Konak, (2021). "Obsidian source identification at Gre Filla, Turkey", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 38, 2021, 103003. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.103003>

- Renfrew, C., Dixon, J.E., Cann, J.R., (1966). "Obsidian and earlycultural contact in the Near East". *Proceedings of PrehistoricSociety* 32, 30–72.
- Renfrew, C., Dixon, J.E., Cann, J.R., (1968). "Further analysis ofnear eastern obsidians". *Proceedings of Prehistoric Society* 34,319–331.
- Robin, A.-K., (2017). *Identification, caractérisation et mise en place des gisements d'obsidienne de quatre complexes volcaniques en Anatolie orientale, dans le cadre des études de provenance au Proche- Orient*. Géographie. Université Panthéon-Sorbonne.
- Robin, A.K., D. Mouralis, E. Akköprü , B. Gratuze , C. Kuzucuoğlu , S. Nomade , A. Pereira , A.F. Doğu, K. Erturac , L. Khalidi (2016). "Identification and characterization of two new Obsidian sub-sources in the Nemrut volcano (Eastern Anatolia, Turkey): the Sıcaksu and Kayacık Obsidian", *Journal of Archaeological Science: Reports* 9, 705–717. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2016.08.048>
- Robin, A.-K., Mouralis, D., Kuzucuoğlu, C., Akköprü, E., Gratuze, B., Doğu, A.F., Erturac, K., Cétoute, J., (2015). "Les affleurements d'obsidiennes du Nemrut (Anatolie orientale): mise en évidence d'une source exploitable, premiers résultats. [Obsidian outcrops from Nemrut volcano (eastern Anatolia): evidence in favor of an exploitable source, first results]". *Géomorphologie: relief, processus, environnement* 21(3), 217-234. DOI: [10.4000/geomorphologie.11055](https://doi.org/10.4000/geomorphologie.11055)
- Rosenberg, M., (1994). "A preliminary description of the lithicindustry from Hallan Çemi". In: Gebel, H.G., Kozłowski, S.K. (Eds). , *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent*, Berlin. Ex Oriente, pp. 223–238.
- Roustaiea, K. and Gratuze, B. (2020), "Eastward expansion of the Neolithic from the Zagros: Obsidian provenience from Sang-e Chakhmaq, a late 8th-early 7th millennia BCE Neolithic site in northeast Iran", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 29, 2-10, 101969. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2019.101969>.
- Ulusoy, İ., (2008). *Etude volcano-structurale du volcan Nemrut (Anatolie de l'EstTurquie) et risques naturels associés*. PhD. Thesis, Univ. Clermont-Ferrand II -France & Hacettepe Univ. - Turkey, 233 pp. (in English, with Turkish and FrenchAbstr.).
- Ulusoy, İ., H. E. Çubukçu, E. Aydar, P. Labazuy, O. Ersoy, E. Şen, A. Gourgaud, (2012). "Volcanological evolution and caldera forming eruptions of Mt. Nemrut (Eastern Turkey)", *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, Volumes 245–246, Pages 21-39. <https://doi.org/10.1016/j.jvolgeores.2012.06.031>
- Ulusoy, İ., Labazuy, P., Aydar, E., Ersoy, O., Çubukçu, E., (2008). "Structure of the Nemrutcaldera (Eastern Anatolia, Turkey) and associated hydrothermal fluid circulation". *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 174 (4), 269–283. <https://doi.org/10.1016/j.jvolgeores.2008.02.012>
- Wright, G.A., (1969). "Obsidian Analysis and Prehistoric Near East-ern Trade: 7500–3500 B.C". *Anthropological Papers No. 37*, University of Michigan, Ann Arbor.
- Yılmaz, Y., Güner, Y., Şaroğlu, F., (1998). "Geology of the Quaternary volcanic centres of the east Anatolia". *J. Volcanol. Geotherm*, 173–210.